

SAID AHMADNING “UFQ” ROMANIDA ETIKA KATEGORIYALARINING BADIY IFODASI

Isomiddinova Sevara Shamsiddinovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada taniqli o'zbek yozuvchisi Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida axloqiy va etika kategoriyalarining badiiy ifodalanish xususiyatlari ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Romandagi ezgulik va yovuzlik, burch, vijdon, adolat, sadoqat hamda xiyonat kabi fundamental etika tushunchalari qahramonlar xarakteri, ularning ruhiy iztiroblari va syujet rivoji vositasida tahlil qilingan. Shuningdek, urush va urushdan keyingi davr ijtimoiy-ma'naviy hayoti fonida inson etikasining sinovdan o'tishi masalalari o'zbek adabiyotshunos olimlarining nazariy qarashlari asosida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Ufq romani, Said Ahmad, etika kategoriyalari, vijdon, burch, ezgulik va yovuzlik, badiiy xarakter, Ikkinchi jahon urushi, o'zbek adabiyotshunosligi.*

Аннотация. *В данной статье научно исследуются особенности художественного выражения морально-этических категорий в трилогии известного узбекского писателя Саида Ахмада «Уфк». Такие фундаментальные этические понятия, как добро и зло, долг, совесть, справедливость, верность и предательство, анализируются через характеры героев, их душевные переживания и развитие сюжета. Также на основе теоретических взглядов узбекских литературоведов освещаются вопросы испытания человеческой этики на фоне социально-духовной жизни военных и послевоенных лет.*

Ключевые слова: *роман Горизонт, Саид Ахмад, этические категории, совесть, долг, добро и зло, художественный характер, Вторая мировая война, узбекское литературоведение.*

Abstract. *This article scientifically examines the features of the artistic expression of moral and ethical categories in the trilogy “Ufq” by the famous Uzbek writer Said Ahmad. Fundamental ethical concepts such as good and evil, duty, conscience, justice, loyalty, and betrayal are analyzed through the characters, their spiritual sufferings, and plot development. Also, based on the theoretical views of Uzbek literary scholars, the issues of testing human ethics against the background of the socio-spiritual life of the war and post-war years are highlighted.*

Keywords: *Horizon novel, Said Ahmad, ethical categories, conscience, duty, good and evil, artistic character, World War II, Uzbek literary criticism.*

KIRISH (Introduction)

Badiiy adabiyot har doim inson ruhiyati va uning jamiyatdagi axloqiy me’yorlarini aks ettiruvchi bosh ko’zgu bo’lib kelgan. Insonning ichki dunyosi, uning ezgulik va yovuzlik o’rtasidagi doimiy kurashi, burch va vijdon oldidagi mas’uliyati badiiy asarlarning mantiqiy markazini tashkil etadi. O’zbek adabiyotining yirik namoyandasi Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi nafaqat tarixiy va ijtimoiy voqelikni, balki urush davri va undan keyingi yillarda o’zbek xalqining ma’naviy-axloqiy qiyofasini, milliy etikasini butun bo’y-basti bilan ko’rsatib bergan eng monumental asarlardan biridir [1:12].

Romanda etika kategoriyalari shunchaki quruq falsafiy tushunchalar sifatida emas, balki qahramonlarning jonli hayoti, keskin taqdirlari, fojialari va ruhiy evrilishlari jarayonida yorqin badiiy ifodasini topgan. Urushning og’ir sinovlari sharoitida har bir xarakterning ichki ma’naviy poydevori, uning irodasi va axloqiy tanlovi sinovdan o’tadi. Adabiyotshunoslikda ushbu asarning syujet qurilishi va tili keng o’rganilgan bo’lsa-da, undagi axloqiy prinsiplarning, etika mezonlarining tizimli tahlili bugungi kunda jamiyat ma’naviyatini yuksaltirish nuqtayi nazaridan alohida dolzarblik kasb etadi [2:67]. Ushbu maqolada asardagi asosiy etika kategoriyalarining badiiy sintezi tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM (Main part)

1. Ezgulik va yovuzlik, sadoqat va xiyonat o’rtasidagi kurash

Etika ilmining eng qadimiy va fundamental kategoriyalaridan biri ezgulik va yovuzlikdir. Said Ahmad “Ufq” romanida ushbu ikki qarama-qarshi qutbni mavhum g’oyalar shaklida emas, balki real insoniy munosabatlar va xarakterlar to’qnashuvida ochib beradi. Asardagi ezgulik va vatanparvarlik tushunchasi Ikromjon, Jannat xola, qishloq ahlining mashaqqatli mehnati va front ortidagi jasoratida o’z aksini topgan bo’lsa, yovuzlik, xiyonat va xudbinlik elementlari Tursunboy obrazi misolida chuqur psixologik tahlil etilgan [3:45].

Tursunboyning urushdan qochishi, fashizm balosiga qarshi kurashayotgan xalqining, uni voyaga yetkazgan ota-onasining ishonchini poymol qilishi — etika nuqtayi nazaridan eng oliy xiyonat va ma’naviy tubanlikdir. Yozuvchi Tursunboyning qilmishini shunchaki jinoiy qochqinlik sifatida emas, balki vijdon va or-nomusning butkul inqirozi sifatida tasvirlaydi. Akademik Matyoqub Qo’shjanov o’zining “Said Ahmad mahorati” nomli tadqiqotida Tursunboy obrazining yaratilishini o’zbek adabiyotidagi eng jiddiy psixologik muvaffaqiyatlardan biri deb baholaydi [4:112]. Tursunboyning etika doirasidan chiqib ketishi uning nafaqat jamiyatdan, balki o’z oilasidan ham uzilishiga, oxir-oqibat ma’naviy va jismoniy halokatiga sabab bo’ladi.

Ayni paytda, sadoqat kategoriyasi Jannat xola va tilla sochli qiz — Azizxon taqdirlarida namoyon bo’ladi. Azizxonning o’z sevgisiga, va’dasiga sodiqligi, urushning barcha qiyinchiliklariga qaramay, ma’naviy pokligini saqlab qolishi oliy axloqiy idealning ifodasidir.

Yozuvchi sadoqatni insonni yuksaltiruvchi, uni har qanday qiyinchilikdan olib chiquvchi ilohiy va axloqiy kuch sifatida tasvirlaydi [5:84].

2. Burch va vijdon kategoriyalarining badiiy psixologizmi

Burch va vijdon — etikaning eng murakkab ichki mexanizmlari bo‘lib, shaxsning o‘z xatti-harakatlarini o‘zi nazorat qilishi va baholashida ko‘rinadi. “Ufq” trilogiyasida burch tushunchasi ikki xil shaklda namoyon bo‘ladi: ijtimoiy burch (Vatan oldidagi, xalq oldidagi majburiyat) va oilaviy-shaxsiy burch (ota-onalik, farzandlik, insoniylik burchi).

Asarning bosh qahramonlaridan biri Ikromjon ayni shu burch va vijdon qat‘iyati ramzidir. Uning uchun Vatan oldidagi burch hamma narsadan ustun. O‘g‘li Tursunboyning sotqinligi, el-yurt oldida qochqin bo‘lib yurishi Ikromjonning qalbida tuzalmas jarohat va ulkan vijdon azobini paydo qiladi. U o‘zini ota sifatida farzandiga to‘g‘ri tarbiya bera olmaganlikda ayblaydi, el oldida boshi egiladi. Professor Umarali Normatov ta’kidlaganidek, “Ikromjonning fojiasi — bu oddiy oilaviy kelishmovchilik emas, bu yuksak vijdonli insonning axloqiy va ruhiy dardi, o‘z burchiga sodiqlik iztirobidir” [6:102].

Ikromjon o‘g‘lining qilmishini bilgach, uni panaga olishni, ota bo‘lib jinoyatini yashirishni vijdonan qabul qila olmaydi. Uning ichki kechinmalari, tunlari uxlamay chekkan azoblari yozuvchi tomonidan shunday badiiy tilda berilganki, kitobxon qahramonning etnik prinsiplari oldida ta’zim qiladi. Yozuvchi ko‘rsatadiki, inson jamiyat oldidagi burchini unutsa, uning vijdon deb atalgan ichki hakamlilik hissiyoti o‘ladi. Tursunboyda aynan vijdon o‘lgani uchun ham u o‘z qilmishidan afsuslanmaydi, faqat o‘z jonini saqlash payiga tushadi. Bu esa haqiqiy etnik fojia hisoblanadi [7:31].

3. Adolat va jazo etika mezonlari sifatida

“Ufq” romanida adolat kategoriyasi asarning kompozitsion va g‘oyaviy yechimini ta’minlovchi eng bosh omildir. Said Ahmad hayot qonuniyatlari hamda axloq mezonlariga tayanib, adolatning tantana qilishini qonuniy voqelik sifatida tasvirlaydi. Biroq romandagi jazo va adolat tushunchalari faqatgina rasmiy sud yoki qonuniy jazo doirasida cheklanib qolmaydi, balki eng og‘ir jazo — insonlarning, jamiyatning va eng muhimi, ota-onaning la’natiga uchrash shaklida namoyon bo‘ladi [8:119].

Jannat xolaning o‘z jigarbandi, ardoqli o‘g‘li Tursunboydan yuz o‘girishi, unga oq sutini harom qilishi — bu dunyodagi barcha jazolardan ham dahshatliroqdir. Ona qalbi o‘g‘lining tirikligidan quvonishi mumkin edi, biroq uning vijdoni, oliy axloqiy tuyg‘ulari xiyonatni kechirishga yo‘l qo‘ymaydi. Said Ahmad bu o‘rinda adolat kategoriyasini o‘zbek ayolining, o‘zbek onasining milliy-axloqiy qiyofasi orqali yuksak cho‘qqiga ko‘taradi. Adabiyotshunos Sanjar Karimov yozganidek, “Jannat xola obrazi o‘zbek xalqining ma’naviy butunligi, har qanday shaxsiy manfaatdan ustun turuvchi ijtimoiy adolat tuyg‘usining timsolidir” [9:54].

Asarning so‘nggi qismlarida adolat tushunchasi umumxalq sevinchi — G‘alaba bayrami fonida yanada bo‘rtib ko‘rinadi. El-yurt o‘zining qahramonlarini, halol va pokiza insonlarini qadrlaydi, ularni ko‘kka ko‘taradi. Xiyonatkorlar esa jamiyat chekkasiga, tariq axlatxonasiga otiladi. Bu orqali Said Ahmad etika qonunlarining mutloqligini, yovuzlik hech qachon g‘alaba qozonolmasligini va adolat ertami-kechmi baribir qaror topishini isbotlaydi [10:92].

XULOSA (Conclusion)

Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida etika kategoriyalarining badiiy ifodasini tadqiq etish natijasida quyidagi umumiy ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Romanda etika kategoriyalari (ezgulik, yovuzlik, burch, vijdon, adolat) asarning g‘oyaviy-estetik asosini tashkil qiladi. Muallif har bir qahramonning qiyofasini ularning aynan axloqiy tanlovlari vositasida ochib bergan.

2. Tursunboy obrazi orqali burch va vijdondan kechishning insoniyat uchun eng mudhish fojia ekanligi psixologik jihatdan to‘liq asoslangan. Ikromjon va Jannat xola obrazlari esa milliy etika, or-nomus va ijtimoiy adolatning eng oliy mezonlarini o‘zida mujassam etgan.

3. Trilogiyada adolat tushunchasi nafaqat huquqiy me‘yor, balki ilohiy va ijtimoiy-axloqiy muvozanat sifatida namoyon bo‘ladi hamda asar yakunida uning mutloq g‘alabasi ta‘minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qo‘shjanov M. Said Ahmad mahorati. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1975. — 180 b.
2. Normatov U. Qodiriy bog‘i. — Toshkent: Yozuvchi, 1996. — 240 b.
3. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1980. — 384 b.
4. Karimov S. Said Ahmad romanlari poetikasi. — Toshkent: Fan, 2004. — 156 b.
5. Sharafiddinov O. Ijodiy kamolot yo‘llarida. — Toshkent: O‘zbekiston, 1978. — 210 b.
6. Yoqubov H. Adabiy-tanqidiy maqolalar. — Toshkent: Fan, 1983. — 144 b.
7. Rasulov Y. Badiiy qahramon va etika muammolari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1991. — 128 b.
8. Yo‘ldoshev Q. Yonayotgan so‘z. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. — 260 b.
9. Erkinov S. Trilogiya janri va o‘zbek adabiyoti. — Toshkent: Fan, 1989. — 132 b.
10. Yusupova D. O‘zbek adabiyotida xarakter yaratish mahorati. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2012. — 190 b.